

УДК (161.1-043.86:005.95/.96):339.9(045)

ВОЛОШИНА С. В., КАЛІНІЧЕНКО Д. Р.

Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, Кривий Ріг

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ТА ЇЇ ТРАНСФОРМАЦІЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

В роботі розглянуто зміст концепції людського капіталу та сутність категорії «людський капітал». Проведено аналіз зміни поглядів наукових шкіл на роль людини в економічній системі та її характеристики. Обґрунтовано необхідність трансформації базової категорії в умовах глобалізації соціально-економічних процесів.

Ключові слова: людський капітал, концепція, еволюція, глобалізація, характеристики, розвиток.

VOLOSHYNA S. V., KALINICHENKO D. R.

Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhailo Tugan-Baranovsky, Kriviy Rih

EVOLUTION OF THE CONCEPT OF HUMAN CAPITAL AND ITS TRANSFORMATION UNDER GLOBALIZATION OF SOCIAL AND ECONOMICAL PROCESSES

The article consider the content of the concept of human capital and essence of the concept of "human capital." The analysis of changes in the views of scientists from different economical schools in the person's position in the economic system and the allocation of its characteristics, which are classified as "human capital." The necessity of transforming this concept in the context of globalization of social and economic processes.

Keywords: human capital, concept, evolution, globalization, characterization, development.

Вступ. Постановка проблеми. Характерною ознакою сучасного етапу розвитку суспільства є використання знань людини та підвищення уваги до її ролі в соціально-економічних процесах. Пріоритетним фактором суспільного виробництва в умовах постіндустріального розвитку об'єктивно вважається людський капітал. Концепція «людського капіталу» перебуває на стадії розвитку й до сих пір, еволюціонує разом зі зміною економічної думки та ролі особистості у суспільстві. Дещо розмитим є тлумачення деякими вченими категорій людський капітал та людський потенціал, а іноді помилковим є їх отождолення. Тому, на сучасному етапі розвитку суспільства в умовах глобальних соціально-економічних змін необхідність поглибленого вивчення людського капіталу як пріоритетного фактору розвитку господарства є основним завданням економічної думки. А виділення основних характеристик людського капіталу та їх розвиток – запорукою подальшого еволюційного розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок в дослідження впливу навичок та здібностей людини на рівень її доходу зробили вчені-класики: Д. Рікардо, А. Сміт, К. Маркс, Дж. Міль та інші.

Визначення змісту категорії «людський капітал» і створення відповідної концепції належить Т. Шульцу. Продовжують розвиток цієї концепції видатні зарубіжні та вітчизняні науковці сьогодення, серед яких О.А. Грішнова, В.П. Антонюк, Ю.К. Зайцев, Д.П. Мельничук, І.Г. Шестаков, Ю.А. Корчагін, Г.А. Хмелева, J. Rossilah, В. Keeley, S. Mahroum та інші. Однак для нашої країни в умовах трансформації національної економіки у глобальний соціально-економічний простір питання формування, збереження та розвитку людського капіталу є не достатньо дослідженими.

Метою дослідження, враховуючи актуальність теми та наявні проблеми, є оцінка історичного розвитку концепції людського капіталу та еволюціонування характеристик людини у суспільному виробництві з визначенням її місця і ролі в умовах глобалізації соціально-економічних процесів.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку людства визначним фактором подальшого науково-технічного прогресу, створення новітніх розробок та впровадження їх у життя значну роль відіграє людський капітал. Суттєвою відмінністю сучасного етапу розвитку суспільства від попередніх часів є саме визнання людського капіталу головною рушійною силою прогресивних змін. Впродовж довгого часу погляди на людський капітал змінювались разом зі зміною економічної думки щодо ролі людини у суспільстві. Як розвиток особистості пройшов шлях від рабовласницького суспільства до сучасних фрілансерів, розвиток організації праці від рабства та панщини до індивідуальних підприємств та коворкінг-центрів, так і роль людини змінювалась від працівника з переважанням фізичної праці до розумового рушія подальшого розвитку суспільства. Враховуючи суспільні зміни концепція людського капіталу постійно розвивається та розширюється, а її важливість дедалі зростає.

На розвиток концепції людського капіталу значний вплив мав розвиток економічних теорій. Поява концепції викликана розвитком суспільної думки та є проявом вивчення впливу ролі людини та накопичених нею з досвідом знань, навичок на розвиток суспільства, наукових досягнень та економіки.

Основною проблемою економіки завжди було забезпечення підвищення рівня ефективності виробництва з урахуванням обмеженості ресурсів. Проте основний фактор виробництва був різним на

різних стадіях розвитку суспільства. Категорія «людський капітал» до економічної науки увійшла в 60-х роках ХХ ст. Головним фактором, що вплинув на формування концепції людського капіталу, є закономірність розвитку економіки з підвищенням ролі людини, її творчого та розумового потенціалу як основного засобу досягнення економічного розвитку. Саме людський капітал, на відміну від розвитку знарядь праці і фінансових ресурсів, є визначальним фактором конкурентоспроможності, економічного зростання та ефективності.

Навіть в економічних вченнях Стародавнього Китаю, Індії, Греції мислителі воліли виявити причину виникнення додаткового продукту і знайти способи його зростання. У Стародавньому світі відбулось зародження перших держав, характерною рисою яких було натуральне господарство. У ті часи людина використовувалася як раб, основною характеристикою якого виступала здатність виконання фізичної роботи. Проте деякі видатні мислителі з різних кутків Стародавнього світу вже намагалися переосмислити роль людини в суспільстві та державі, виділити риси особистісного розвитку, підвищуючи значення освіченої людини у порівнянні з рабами, не зважаючи на розбіжності в поглядах. Трактатування людини та її ролі мислителями Стародавнього світу узагальнено у табл. 1.

Таблиця 1

Трактатування людини та її ролі мислителями Стародавнього світу

Місце походження	Дослідник, праця	Об'єкт дослідження	Погляди на людину та суспільство
Стародавній Вавилон	Цар Хамурапі (1792-1750 рр. до н.е.), Кодекс законів	Натурально-господарські відносини	Основна категорія людей – раби. Запропонував створити винагороду за працю та матеріальне заохочення для підвищення продуктивності праці раба.
Стародавня Індія	Каутілья (IV ст. до н.е.), трактат «Артхашастра»	Матеріальні вигоди, користь	Широке використання праці рабів. Запропонував також використовувати працівників на основі найму. Виділяв трудове походження багатства. Купці, маючи великі прибутки, повинні ділитися ними з державою.
Стародавній Китай	Сюнь Цзи (IV-III ст. до н.е.), «Сунь Цін»	Тріада – небо, земля, людина	На відміну від вчення Конфуція, визнавав велику роль мислення та логіки людини у пізнанні дійсності, залежність долі від самої людини. Мірилом значущості людини у суспільстві визнавав освіченість та гідність.
Стародавня Греція	Ксенофонт (430-354 рр. до н.е.), трактат «Економіка»	Управління господарством	Визнавав природний поділ праці на фізичну та розумову, поділ людей – на вільних і рабів. Вважав, що розумова праця приносить більші зиски.
Стародавня Греція	Арістотель (384-322 рр. до н.е.), «Політика»	Суспільство, управління державою	Ідеолог рабовласницького суспільного ладу та натурально-господарських відносин. Вважав, що «закони природи» обумовлюють розподіл суспільства на вільних та рабів, а праці - на розумову і фізичну й природну (корисну для суспільства) і неприродну (вміння наживати статки шляхом торгівлі).
Римська Імперія	Луцій Юній Модерат Колумелла (I ст. н.е.), «Про сільське господарство»	Огляд стану античного господарства в період кризи рабовласництва	Вбачав у занепаді сільського господарства недбале ставлення рабів до праці. Намагався розробити принцип ефективної організації праці рабів. Запропонував організувати поділ праці, її спеціалізацію. Вбачав ефективність у використанні кваліфікованої рабської праці, надавав значення відносинам раба та пана, наголошував на важливості заохочення рабів.

Отже, важливою ознакою суспільства в Стародавні часи був його поділ на вільних та рабів. Праця рабів була необхідною для суспільства та держави, оскільки була основним засобом виробництва. Працю вільних людей більшість мислителів відносять до розумової, описуючи її як мистецтво заробляти гроші. Так, Арістотель, вважаючи торгівлю протиприродною діяльністю, наголошував на її важливості, оскільки без неї не можливий розвиток «економіки». Мислителі Римської імперії виділяли важливість праці рабів у розвитку сільського господарства, вбачаючи підвищення ефективності праці у відповідності вмінь та навичок виконуваних робіт. Таким чином, мислителі давнини визначали важливість розумової діяльності та здатність її приносити більші доходи, ніж фізична праця.

Наступний етап розвитку суспільства та економічної думки можна пов'язати з епохою Середньовіччя. Для неї найважливішою рисою є роль релігії в розвитку суспільства. Поряд з землеробством та скотарством значна роль надається розвитку ремесла та торгівлі. Відмічається панування приватної власності (земельної ділянки у феодала) та закріпачення селян. Основний дохід людей в цей час отримувався від землі. Особи, що нею володіли (феодалі), займали панівне положення в суспільстві, а селяни-кріпаки знаходились в залежності від феодала. Панувала ручна праця та застосовувалися примітивні знаряддя праці. Місце людини в суспільстві не залежало від її особистих якостей чи розумових здібностей, а повністю визначалось її походженням. Епоха Середньовіччя характеризується часовим проміжком від V ст. до XVII ст. На цей час припадає три періоди:

- ранній феодалізм (з V ст. по X ст.), якому притаманні низький рівень розвитку продуктивних сил, особиста та поземельна залежність селян, під кінець періоду відбувалось освоєння селянами нових земель, грошовий характер повинностей перед паном, що дало можливість зростання самостійності селян та призвело до поділу праці з метою підвищення продуктивності;

- розвинутий феодалізм (від XI ст. до XV ст.), характерними рисами якого виступало: розбудова міст, викуп селянами своїх ділянок у феодала, виникнення ремісничих цехів (кожен майстер виготовляє свою продукцію повністю, відсутній поділ праці), створюються торгові гільдії, дістала розвитку фінансово-кредитна система, зростає роль грошей;
- пізній феодалізм (від XVI ст. до XVII ст.), коли зародилися ринкові форми виробництва, поширився поділ праці, виникли характерні ознаки індустріальної цивілізації, дедалі більшого поширення набувала наймана праця робітників, покращилися знаряддя праці.

Узагальнення основних поглядів мислителів Середньовіччя здійснено в табл. 2.

Таблиця 2

Трактування людини та її ролі мислителями Середньовіччя

Місце походження	Дослідник, праця	Об'єкт дослідження	Погляди на людину та суспільство
Римська імперія	А. Блаженний (353–430 рр.), «Сповідь», «Про Град Божий»	Людська спільнота, відношення людини до Бога	Вважав, що розумова чи фізична праця не повинні впливати на становище людини у суспільстві. Нетрудове накопичення багатства - це гріх. Прихильник «справедливої ціни», до якої відносив лише затрати на виробництво. Категорично засуджував торговий прибуток та лихварський відсоток.
Італія	Ф. Аквінський (1225–1274 рр.), «Суми теології»	Соціальна нерівність та диференціація суспільства	Не вважав торговельні та лихварські операції гріхами. Розумову та фізичну працю визнавав однаково гідними і такими, які залежать від стану людини в суспільстві. Умови обміну порушуються, коли користь одного завдає шкоди іншому. Гроші – міра в торгівлі.
Схід (північноафриканські країни Магрибу)	Ібн-Хальдун (1332–1406 рр.)	Людина, державність, віра	Визнавав шанобливе ставлення до праці, осуджував жадібність та марнотратство. Стверджував, що перевагу одним людям над іншими дає Аллах. Вважав основою розвитку суспільства появу ремесла та торгівлі. Переконував, що успішний розвиток економіки дозволить кожному жити у розкоші і що гроші визначають кількісний вміст людської праці. При цьому вартість праці визначає кількість праці, її місце з поміж інших та потреба в ній.

Отже, характерною ознакою суспільства в Середньовіччі виступала залежність працюючої людини від феодала. Вважалося, що знання та здібності людини не впливають на її заробітки, оскільки все залежало від її походження (кріпаки або феодала). Кріпаки працюють на землі феодала, а ті, що мають власну землю, сплачують феодалу ренту за свою працю. Заробіток з торгівлі є доходом здебільшого можновладців.

Розвитку суспільства в період пізнього Середньовіччя вже притаманні поділ праці, диференціація доходів, можливість викупити землю та власноруч займатись підприємництвом. Подібно до розвитку Середньовіччя дещо змінюються і погляди мислителів того часу. Однак вони є не однотайними: від визнання рівності фізичної і розумової праці до визнання переважання вартості розумової праці над фізичною; від повного заперечення можливості збагачення до визнання прибутків як форми відшкодування витрат (розумових чи фізичних).

У подальшому наукова економічна думка поняття «капітал» та можливість його нарощування стала пов'язувати зі здібностями людини.

Так, натуральне господарство у подальшому історичному розвитку було витіснено товарно-грошовим. Зростає важливість грошей як засобу обміну. Виникло економічне вчення меркантилізму (XV ст. – XVIII ст.), прихильники якого джерелом багатства вважали торговельні операції, а накопичення багатства – результатом одержання торгового прибутку, тоді як виробництво створює передумови для розвитку багатства. Т. Мен, як класичний представник зрілого меркантилізму, вбачав зменшення заробітної плати зі зниженням рівня життя населення основним способом зниження витрат. Тобто, меркантилісти вважали основним джерелом капіталу прибуток з товарного обміну. При цьому на особливу роль людини чи фізичної праці не наголошувалося. Між тим самі представниками меркантилізму були освіченими людьми, здебільшого державними діячами, прихильниками торгівлі, представниками підприємницького класу.

Наприкінці XVII ст. – на початку XVIII ст. в Англії та у Франції відбулось зародження класичної політичної економії. Характерними рисами цієї наукової школи є економічна свобода, відсутність втручання держави в економічне життя; досить важливе значення в суспільному житті надавалось сфері виробництва. Відбулося становлення і розвиток мануфактурного виробництва, що приносило більші доходи, ніж торгівля. В умовах подальшого розвитку промисловості увага до людини зростала. Основні погляди представників класичної політичної економії на людину та її роль в суспільстві представлено в табл. 3.

Отже, А. Сміт уперше визначив людину як основу створення та підвищення капіталу за рахунок набутих нею знань та наявних природних здібностей.

Згідно вчення К. Маркса, головна особливість робочої сили – створення додаткової вартості. Це є основою дослідження людського капіталу як джерела збільшення доходів підприємства (мікрорівень) та ВВП (макрорівень), а отже є умовою підвищення заробітної плати працівників. Автори трудової теорії вартості – А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс – не тільки розвинули концептуальні положення економіки, але і поступово змінили свій погляд на людину, як джерело створення та підвищення вартості.

Трактування поглядів представників класичної політичної економії на людину

Дослідник, країна походження, праця	Об'єкт дослідження	Погляди на людину та суспільство
У. Петті (1623-1687 рр.), Англія, «Трактат про податки і збори», «Дещо про гроші»	Економіка, торгівля.	Висловив ідею про визнання людини з набутими нею здібностями як багатства. На його погляд, «вважається розумним те, що ми звемо багатством, майном чи запасом країни і що є результатом попередньої чи минулої праці, не вважаючи чимось відмінним від живих діючих сил, а оцінювати однаково» [13, с. 82].
А. Сміт (1723-1790 рр.), Шотландія, «Багатство народів»	Поділ праці, людська природа	Відмітив залежність рівня доходу на макро- та мікрорівнях від навичок, здібностей та знань, які здобуті людьми. Визначаючи сутність основного капіталу суспільства, він стверджував, що капітал формується не лише з машин, споруд і землі, але й «із набутих корисних здібностей усіх громадян або членів суспільства» [14, с. 208]. Вперше розглядав людину з позиції капіталізації її праці, говорячи, що коли людина витратить багато часу на освоєння професії, що потребує спритності та вмінь, то її працю можна прирівняти за вартістю до машинної. Праця, якій навчається людина, відшкодовує за рахунок заробітної плати не лише витрати на навчання, а й рівень прибутку вищий, ніж за звичайної праці.
Д. Рікардо (1772-1823рр.), Англія, «Начала политической экономии и налогового обложения»	Форми земельної ренти, норма прибутку	Визначає вартість капіталу як залежність від кількості та якості праці: «Кількість капіталу може зростати одночасно з підвищенням його вартості. Кількість капіталу може збільшуватися, але вартість його залишається «без змін чи навіть фактично зменшується». Теорія ренти Д. Рікардо (витрати праці на найгіршій ділянці землі визначають вартість сільськогосподарської продукції) спряла появі теорії граничної корисності [5, с. 449-473]. Тобто зростання вартості капіталу є невід'ємною від здібностей та властивостей людини, що визначаються як людський капітал.
К. Маркс (1818-1883 рр.) Німеччина, «Капітал»	Робоча сила	«Під робочою силою, ми розуміємо сукупність фізичних і духовних здібностей, які має організм, жива особа людини, і які вона використовує щоразу, коли виробляє якісь споживчі вартості» [10, с. 67].

Водночас прихильники теорії трьох факторів виробництва (В. Бейджхот, Ф. Ліст, А. Маршалл, Дж.С. Мілль, В. Рошер, Г. Сіджуїк та ін.) принципово не відносили до капіталу людину з її природними якостями, на відміну від людських знань і здібностей до праці, які все ж вважають елементом капіталу. Так, на думку Дж.С. Мілля, «людина ... не є капіталом. Людина є метою, заради якої існує багатство. Але її набуті здібності, що виступають засобом і реалізуються лише через працю, на всіх підставах можна віднести до категорії капіталу» [2, с. 47].

Для західної економічної науки XIX – початку XX ст. спроби трактування ролі людини, її знань та здібностей як капіталу стають дедалі поширенішими.

Праці першої половини XX ст. американського економіста І. Фішера сприяли появі та розвитку альтернативних концепцій щодо визначення людини як капіталу, зокрема його теорії «всеосяжного капіталу». Основною ідеєю вважалося, що діяльність людей повинна бути спрямована на досягнення практичного результату і життєвого успіху. І. Фішер стверджував, що капіталом є все, що здатне протягом певного часу приносити дохід. Він вважав, що людина, як і інші корисні матеріальні об'єкти, входить до складу капіталу.

Індустріальна цивілізація (кінець XIX ст. – 60-70 рр. XX ст.) визначається еволюцією від аграрного до промислово розвинутого суспільства. Почали розвиватися ринкові відносини, визнаватися політична і соціальна рівність, правова держава, формуватися права та цінності людини. Домінуючим видом виробництва виступає промислове виробництво, інтенсивно використовується машинна праця.

У 1961р. вперше з'явився термін «людський капітал» в працях лауреата Нобелівської премії 1979 р. за новаторські дослідження економічного розвитку, американця Т. Шульца, який досліджував залежність добробуту бідних людей не від землі, техніки або їх зусиль, а від їх знань. Він назвав цей аспект економіки «людським капіталом». Під останнім він розумів наявний запас придбаних знань, навичок, досвіду, здоров'я, здібностей, мотивацій та енергії, що може бути використаний протягом певного періоду часу з метою виробництва товарів і послуг, водночас капітал є складовою частиною людини і саме тому є майбутнім джерелом її доходів [3, с. 16].

Послідовниками Т. Шульца у розвитку концепції людського капіталу є американські дослідники Г.С. Беккер, Я. Мінсер та інші.

У своїй праці «Людський капітал: теоретичний та емпіричний аналіз» Г. Беккер розглянув людський капітал як сукупність знань, здоров'я, навичок і досвіду, які використовуються індивідом для отримання доходу. До того ж науковець обґрунтував ефективність інвестицій в людський капітал та сформулював економічний підхід до людської поведінки, за що отримав у 1992 р. Нобелівську премію. Г. Беккером було виділено загальні та специфічні інвестиції в людський капітал. Під першими він розумів отримання людиною знань, навиків, вмінь. Спеціальні інвестиції здійснюються безпосередньо на робочому місці і пов'язані з професійною підготовкою, яка проводиться на підприємстві [1].

На зміну індустріальному суспільству прийшла нова стадія розвитку людства – постіндустріальна, при якій головним чинником розвитку та прогресу визнаються знання та інтелект людини. Метою виробництва стає не кількість, а якість, в більш глобальному сенсі – якість життя. Головною рушійною

силою є представники інтелектуальних професій, що сприяють розвитку наукомістких технологій та інформаційних послуг.

Важливим фактором розвитку людства в кінці ХХ ст. – початку ХХІ ст. стає глобалізація соціально-економічних процесів. Під глобалізацією вважають процес всевітньої економічної, політичної, соціальної та культурної інтеграції та уніфікації. Це об'єктивний процес, що охоплює всі сфери життя суспільства. Створення міжнародних організацій із сертифікації, міжнародних економічних, політичних, військових альянсів є наслідком глобалізації. З одного боку, це покликано покращити життя населення, стандартизувати експортну продукцію в світових масштабах для відповідності вимог національних законодавств, зробити простішим ведення бізнесу між державами та континентами, стерти кордони між цивілізаціями. З іншого боку, для економіки країн, що розвиваються, більшість цього залишається недосяжним і провокує загострення проблеми мобільності, збільшення відчуття соціальної нерівності.

В умовах глобалізації вимоги до працівника в світовому масштабі стали відкритими, тому в країнах, що розвиваються, значно загострилася проблема «відтоку мізків». Для вирішення цієї проблеми важливим є значна увага до людського капіталу, його оцінки та розвитку. Адже адекватна оцінка працівника та справедлива і достойна винагорода за його діяльність слугуватиме зменшенню в національних масштабах проблеми втрати висококваліфікованих кадрів та слугуватиме засобом стійкого розвитку національної економіки. Тому, в сучасних умовах дедалі важливішим стає оцінка всіх можливих факторів, здатних впливати на формування, збереження і розвиток людського капіталу як індивіда, так і на внутрішньофірмовому, регіональному, національному рівнях через відповідне інвестування.

Так, відомий український науковець О.А. Грішнова до категорії людського капіталу відносить не лише здоров'я, знання, навички та здібності, але і мотивацію та всі продуктивні якості, що були сформовані або розвинені у результаті інвестицій і накопичені людьми [8, с. 59].

На сучасному етапі значного розвитку набули альтернативні концепції людського капіталу, адже в умовах глобалізації людина може всебічно розвиватися за допомогою мережі Internet, та, навіть, працювати на закордонну компанію зі свого будинку.

Автори альтернативних концепцій людського капіталу включають до визначення цієї базової категорії не лише знання та вміння людей, їх здатність до праці, але й фізичні, психологічні, світоглядні, суспільні, культурні якості та здібності. При цьому людським капіталом визнаються, наприклад, такі якості, як фізична сила і зовнішня привабливість, здатність індивіда встановлювати комунікації, дотримуватися законів і традицій, самостійно організовувати та контролювати свою діяльність та її результати, підтримувати дисципліну, правильно поводитися тощо. Особливий наголос робиться на те, що основним чинником збільшення заробітків є не знання, вміння та освіту індивіду, а знайомства та зв'язки людини, комунікативні можливості.

Проте як в альтернативних, так і в традиційних теоріях нині існує багато розбіжностей у трактуванні категорії «людський капітал». Як приклад, в числі представників традиційних концепцій С. Фішер, Р. Дорнбуш і К. Шмалензі визначають у людському капіталі, по-перше, природні здібності і талант людини, а потім уже її освіту і набуту кваліфікацію. Л. Туроу включає до людського капіталу здібності до виробництва, природжені таланти та набуті знання людини, а також таку специфічну характеристику, як повагу людини до політичного устрою та соціуму. Ф. Махлуп відносить до людського капіталу всі надбання, що здатні підвищити розумові або фізичні можливості людини.

Відповідно вимог сьогодення з'являються нові професії з досить високим рівнем заробітку, проте фінансовий успіх представників таких професій не завжди цілком, а іноді і зовсім не можна віднести лише на рахунок їх освітнього рівня чи здоров'я. Саме в альтернативній концепції людського капіталу враховано якості людини, що здатні приносити додатковий дохід, але не враховані у традиційних концепціях.

Представники альтернативного підходу надають високого значення природним здібностям та якостям людини як засобу одержання додаткових прибутків. Деякі припускають більший вплив саме природних здібностей, ніж рівня та якості освіти. Наприклад, П. Тобмен у результаті досліджень дійшов висновку, що на частку генетичного потенціалу людини припадає 45% різниці в заробітках, на частку соціального походження – 12%, а на частку освіти – лише близько 6% [4, с. 393].

Зростання вимог до розвитку людського капіталу в глобальному просторі обумовило розробку відповідних індикаторів оцінювання. Так, можливість країн розвиватися і використовувати здорових, освічених і здатних працівників характеризує індекс людського капіталу, який є одним з індикаторів визначення пріоритетів розвитку національної економіки в напрямку світового прогресу. Цей індекс складається з 51 індикаторів, що об'єднані в чотири групи показників-індексів: освіта (Education), здоров'я і благополуччя (Health and Wellness), робоча сила й зайнятість (Workforce and Employment), сприятливе оточуюче середовище (Enabling Environment) [11, с. 73].

Отже, на сучасному етапі розвитку суспільства, який характеризується інноваційним розвитком продуктивних сил, швидкою зміною техніки і технологій, уніфікацією стандартів, глобалізацією соціально-економічних процесів, високою значущістю транснаціональних корпорацій, високими вимогами до якості робочої сили, дедалі більшого значення набуває така характеристика суспільного виробництва і суспільства загалом, як «людський капітал». На жаль, не існує єдиного, загальноприйнятого алгоритму його оцінки, але

створення такого дасть можливість людині краще розвиватись в постійно крокуючому вперед всесвіті, а людству – скористатися втіленими у життя ідеями однієї людини.

Висновки

З розвитком суспільства змінювались і погляди науковців на роль і значення людини у створенні особистих і суспільних благ. Як засіб капіталізації вартості робочої сили категорія «людський капітал» еволюціонувала разом зі зміною поглядів на людину та її місце у виробничій системі, та пододала шлях від раба до вільного самостійного комерсанта.

Зі здатності людини отримувати додатковий дохід за рахунок вищого рівня освіти до врахування більш широкого кола факторів розвитку особистості пройшло не одне століття. Однак і зараз не існує спільної думки щодо важливості природжених здібностей людини та її набутих характеристик. А враховуючи сучасні темпи розвитку національних економік, глобалізацію економічних і соціальних сфер життєдіяльності, систему факторів, що характеризують людський капітал, необхідно переглядати постійно.

В останні роки важливим є врахування додаткових факторів оцінки людського капіталу та розширення їх кількості, важливу роль серед яких відіграють комунікативні навички, психофізіологічні, соціальні, розумові здібності, вміння стратегічно мислити, освоювати масиви інформації, володіти кількома спеціалізаціями і які можуть стати важливими характеристиками людини в найближчій перспективі.

Зміна вимог до професій, поява кардинально нових видів діяльності, де в одних рівень освіти не відіграє важливу роль, в інших – навпаки, високі вимоги у цивілізованому світі до професійної безпеки і здоров'я, вимоги гармонійного розвитку працівників тощо обумовлюють постійну увагу науковців і практиків до питань формування, збереження і розвитку людського капіталу.

Література

1. Becker G. Human Capital: Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education / G. Becker. – 3rd ed. – University of Chicago Press, 1993. – 390 p.
2. Mill J. Principles of Political Economy. – L., 1920. – P. 47.
3. Schultz T. Investment un Human Capital: The Role of Education and of Research / T. Schultz. – N.Y., 1971. – p. 16, 129.
4. Taubman P. The Relative Influence of Inheritable and Environmental Factors and the Importance of Intelligence in Earnings Functions. In: Personal Income Distribution. – Amsterdam, 1978. – P. 393.
5. Антология экономической классики : в 2 т. Т. 2 / предисл., сост. И.А. Столяров. – М. : МП "ЭКОНОВ", 1993. – 488 с.
6. Захарова О.В. Управління інвестуванням у людський капітал: методологія, оцінка, планування : монографія / О.В. Захарова. – Донецьк : «ДВНЗ ДонНТУ», 2010. – 378 с.
7. Золотих І.Б. Історія економічних вчень : навч. посіб. / І.Б. Золотих – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 186 с.
8. Кравченко Л.А. Розвиток людського потенціалу в умовах трансформації соціально-економічних відносин / Л.А. Кравченко, А.А. Радько // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2015. – № 5. – Т. 1. – С. 58–62.
9. Краус Н.М. Історія економіки та економічної думки: структурно-логічні схеми, таблиці, малюнки : навч. посіб. / Н.М. Краус – К. : «Центр учбової літератури», 2014. – 504 с.
10. Маркс К. Сочинения. Т. 23 / К. Маркс, Ф. Энгельс – К. : Госполитиздателство УРСР, 1963. – 165 с.
11. Обіход С.В. Чинники впливу на людський капітал в умовах трансформації соціально-трудоких відносин / С.В. Обіход, О.П. Мельничук // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2016. – № 3. – Т. 1. – С. 68–75.
12. Осійчук О.А. Формування теорії людського капіталу / О.А. Осійчук // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2013. – № 3. – Т. 3. – С. 138–142.
13. Петти В. Экономические и статистические работы / В. Петти. – М. : Соцэкгиз, 1940. – 324 с.
14. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит – М. : Директмедиа Паблшинг, 2008. – 655 с.
15. Хмелева Г.А. Человеческий капитал как условие формирования инновационной экономики региона : монографія / Г.А. Хмелева. – Самара : САГМУ, 2012. – 168 с.
16. Швець І.Б. Оцінка нагромадження людського капіталу на промислових підприємствах : монографія / І.Б. Швець, С.В. Позднякова – Донецьк : ДонНТУ – Норд-Пресс, 2010. – 172 с.
17. Якобчук В.П. Історія економіки та економічної думки : навч. посіб. / В.П. Якобчук, Ю.В. Богоявленська, С.В. Тищенко – К. : «Центр учбової літератури», 2016. – 476 с.

Надійшла 14.11.2016; рецензент: д. е. н. Бавико О. Є.